

ÖZBEKİSTAN'DA CEDİTÇİ YAZARLAR

FATMA AÇIK - BAHTİYAR KERİMOV

20. yüzyılın başlarında Özbek Edebiyatında bir grup yetenek sahibi sanatkar görülür. Bunlar meczup manevî âlemden daralan edebiyata yeni bir ruh kazandırdılar. Hamza Hakimzade Niyazî, Abdullah Kadîrî, Abdurrahman Fıtrat ve A. Çolpan vb. Özbek halkı için zengin bir edebî miras bıraktılar. Bu sanatçıların eserlerini bir kalıpta tahlil etmek, tek bir mefkûre etrafında değerlendirmek oldukça zordur. Çünkü devrin sosyal-siyasî hayatındaki gelişmeler, zorlamalar dünya görüşünde muayyen değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Eserlerinden ve yaşamlarından bunu anlamak mümkündür. Bakış açılarındaki değişiklik derecesi birbirinden farklıdır. Bazıları zamana biraz ayak uydurmuş, bazıları ise tamamen teslim olma yolunu seçmiştir.

20. yüzyılın başlarındaki edebî-ilmî muhitin havasında nefes alan bu sanatkarlar ilk eserlerini cedidane üslûpla yazmışlardır. Meselâ H. H. Niyazî uzun yıllar süresince Özbek-Sovyet edebiyatının kurucusu olarak çalışmış olsa da klâsik şiir üslûbunda gazeller yazarak ilim-marifeti esas olan pedagojik şiir antolojisi hazırlamış ve “Bidat mı Mejusiyet mi?”, “Fakirlik Neden Ortaya Çıkar?”, “Yedi Kurban”, “Cuma Nasıl Gün”, “Hutbeden Maksat Ne?” gibi İslâmî ceditçi ruhta pek çok siyasî makaleler yazmıştır. Özbek kızıl edebiyatşinaslığı H. H. Niyazî'yi Özbek Sovyet edebiyatının tepesine çıkarıp anıtlıştırmıştır. Bunu yaparken onun inkılâp sonrası eserlerinde görülen Sovyet siyasetine uygun yönler, işçilerin hayatına dair hitaplar örnek gösterilmiştir. Manzum dramları bir tarafa atılmış, afişlerden adı inmeyen, iki yarısı bir bütün eden “Zengin ile Hizmetçi” dramı göklere yükseltilmiş, ders kitaplarına girmiştir.

Ne yazık ki H.H. Niyazî'nin sanatını, dünya görüşündeki değişiklikler sebebiyle tarafsız yorumlamaya çok fazla önem verilmemiştir.

“Dört yüzyıllık bitti Romanov devleti

Hürlük, kaldırdı esaret zilleti

*Nasip oldu millete dönüp şevketi,
Kutlu olsun Türkistan muhtariyeti.
Yaşasın şimdi birleşip İslâm milleti"*

Türkistan muhtariyetini alkışlayarak yazdığı bunun gibi pek çok şiiri görmezlikten gelinmiştir. Geçen onca yıl boyunca H.H. Niyazî'nin eserlerinin yalnızca Sovyet lehine veya sufîyâne şeklinde değerlendirilmesi yanlıştır. Niyazî'nin eserleri okullarda okutulurken (Stalin dönemi) A. Kadîrî, Fıtrat ve Çolpanların adını ağza alış bile siyasî hata sayılırdı. O dönemde A. Kadîrî, Fıtrat ve Çolap vb. Sovyet hükûmetinin düşmanları, milletçi denilerek öldürüldü.

1960'lara gelindiğinde A. Kadîrî "halk düşmanı", "küçük burjuva yazarı" suçlamalarından kurtulup, romanları okuyucuların beğenisine sunuldu. Aynı zamanda edebiyatşinaslık onun hayatı ve eserlerini araştırmaya başladı. Millî değerlere itibarın güçlendiği 90'lı yıllar bizi o döneme yeniden bakma zaruretine getirdi. Yazar ve şairlerin cedidane bakışları; milletin manevî hayatını değerlendireşleri, Marks-Lenin felsefesinin işleyiş tarzları ilmî metotlarla incelenmek gerekir. Meselâ A. Kadîrî'nin "Toy", "Ahvalimiz", "Milletine İkrar" gibi şiirleri, "Bahtsız Damat" isimli piyesi ve "Cubanbaz" adlı hikâyesi tetkike değer.

Bu eserler yakın geçmişe kadar "mahallî burjuva ideologlarının" gayelerine hizmet ediyor şeklinde değerlendirilmişti ki, bu yanlış tutum daha sonra farklı şekilde yine devam ettirildi (İ. Sultanov; "Eserler" 2. cilt, 336 sayfa). Kezâ A. Kadîrî'nin 20., 30. yıllardaki icadî mirasını kat'î olarak Sovyet hükûmetinin hamisi, propagandacısı tarzında yorumlamak ya da kızılılaşp gittiğinin işareti saymak doğru değildir.

Tıpkı Fıtrat'ta olduğu gibi Fıtrat'ın varlığında İslâmî, Türkçü, ateist vb. unsurlar yer almakta. *Hind Seyyahu*, *Münazara*, *Rehber-i Necat* gibi eserlerinde cedid İslâm dinini bi'dat ve hurafelerden kurtarma gayreti; *Hürriyet* (1917) gazetesinde ve "Çağatay Gurubu" (1920)'na bağlı faaliyetlerinde Türkî millet derdi ile yanıp tutuştuğu gözlenmektedir. Ateistçe keyfiyet 30. yıllarındaki *Allahsızlar* dergisinde "Zeyd ve Zeynep", "Miraç", "Zehrâ'nın İmanı" gibi hikâyelerinde görülmektedir.

B. Dostkarev'in "Fıtratın ateistik bakış açısını kuvvetlendiren ("Milli Uyanış" Toplamı; Üniversite Neşriyatı, 1993 yılı, s. 51-64) incelemesi dikkate değerdir.

Fıtrat'ın 1924 yılında yazdığı "Şeytanın Tanrı'ya İsyanı" adlı manzum dramını Alman İnceborg Baldauf "Özbek Allahsızlık Edebiyatı'nın en uçtaki örneği" olarak değerlendirilmiştir. Fakat bugün Fıtrat'ı karalamak ya da alkışlamak zamanı değildir. Edebî-bediî bakış tarzı cedidane yolda millî bir ruhla şekillenip sonra Avrupaî kültürden etkilenen Çolpan'ın "Doktor Muhammedof", "Kurban-ı Cehalet" isimli hikâyelerinde Behdudice ruhiyet hükümandır. Bu eserlerin gayesi H.H. Niyazî, A. Kadirî ve Fıtrat'ın ceditçi eserlerinin gayelerinden farklı değildir. Çolpan da bazen muhitine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

D. Kuranov *Çolpan'ın Hayatı ve İcadî Mirası* ("Okutucu" Neşriyatı, 1997-Taşkent) isimli kitabında şairin çeşitli şiirlerinin yazılış sebeplerini şahsî ve sosyal hayattaki bazı olaylarla bağlantılı şekilde yorumlanmıştır. Fakat Çolpan daima bazen açıktan, bazen imkânsız olduğu için sembollerle hürriyetten bahsetmiştir. "Kulun kula kulluğunu" hiçbir zaman, hiçbir aydın, açık fikirli insan desteklemezdi de.

Sonuç olarak, XX. yy. başlarında Özbek yazar ve şairlerinin dünya görüşünde ceditçi özellik mevcuttur. Bu özellik onlarda umumî ve ortaktır. Ayrıca devrin geçmesiyle bu duygu her sanatçıda çeşitli derece ve şekilde saklanıp kalmıştır.

A. Kadirî taifesinde 20., 30. yılların mürekkep manevî muhitinde kalem oynatan yazarların hem şahıs hem de sanatçı olarak kâh o kıyıya, kâh bu kıyıya atmadan, fikirlerini toplayıp, en mühimi bütün eserlerini ciddî olarak incelemenin ve onların millî medeniyetimizin hazinesine kattıkları hisseyi ödüllendirmenin vakti gelmiştir.

1980'lerde siyasî değişiklikler doğrultusunda Özbekistan Yazarlar Birliğinin teşebbüsü ile "Adalet" komisyonu kurulmuştur ve bu komisyon son yüzyılın edebî eserlerini ve sanatçılarını yeniden değerlendirmeye başlamıştır.